

GEWELD-BEVORDEREND CHRISTELIJK GELOOF

Inleiding

In zijn algemeenheid baseert het christelijk geloof zich op de bijbel, op de joodse bijbel als 'Eerste Testament' en op het zogenaamde Nieuwe Testament, de getuigenissen aangaande Jezus, als een tweede testament. Terecht spelen de bijbelteksten voor René Girard een centrale rol bij zijn visie op het zondebokmechanisme, en even terecht zet zijn overtuiging, dat met name de evangeliën dit mechanisme ontmaskeren aan tot nieuwe studie op deze teksten. Vooralsnog val ik Girard wel bij als hij stelt dat de teneur van de profetische geschriften en de evangeliëverhalen anti-sacrificieel is, maar niet met zijn conclusie dat de bijbelse ontmaskering helder en dwingend is. Daarvoor schuilt er m.i. teveel dubbelzinnigheid in de beide Testamenten. Er is geen sprake van een massief gezag van deze teksten met betrekking tot gebruik van geweld. Wij kunnen iets leren van de joodse dialectische benadering van bijbelverhalen, wellicht 'postmodern' avant la lettre. Er zit niets anders op dan zelf te selecteren, zij het met inachtneming van een 'teneur'.

Het gaat mij nu om de follow-up van de bijbelteksten in de geschiedenis van de christelijke kerk. Deze geschiedenis staat in haar algemeenheid haaks op de teneur van de bijbelse geschriften. In de derde eeuw kan de anonieme brief aan Diognetus nog schrijven: 'In God is geen geweld', maar vanaf de vestiging van de rijkskerk onder Constantijn in de vierde eeuw - als de christelijke kerk aandeelhouder in de macht wordt - staat het christendom bol van gewelddadigheid. Wellicht kunnen we ons geheugen opfrissen door de lezing van een recente bundel voordrachten op een Kamper studiedag over 'Spiritualiteit en agressie', getiteld 'Kruis en zwaard. Een terugblik op de kruistochten 1096-1099' (onder redactie van Auke Jelsma en Gert van Klinken, Meinema, Zoetermeer 1996). Overigens wil ik hier niet een requisitoir samenstellen van de reeks gewelddaden, sinds de vierde eeuw onder verantwoordelijkheid van de officiële christelijke kerken bedreven. Ik zou dan ter wille van de eerlijkheid én als afweer tegen een totale wanhoop minstens óók moeten vermelden dat er van meet af aan tegenbewegingen geweest zijn, pleidooien voor geweldloosheid en vrede, ondermeer geïnspireerd door de bergrede van Jezus... Het gaat mij hier om een specifiek aspect van deze grotendeels treurige geschiedenis van het christendom, namelijk de wezenlijke rol die het christelijk geloof naar zijn inhoud - de kerkelijk geijkte dogma's - heeft gespeeld, en nog speelt. Je moet constateren dat deze rol bestond, en bestaat, uit het bevorderen van het geweldsdenken in de door het christendom eeuwenlang gedomineerde cultuur van Europa.

Hiermee sluit ik aan bij enkele deelnemers aan de Girard-kring. Op 13 december 1996 stelde Ernst Stern dat wij niet zozeer bevrijd moeten worden van geweld-als-

zodanig - hoezeer dat óók - als wel van gelóóf in geweld, een hardnekkig bijgeloof. Hij beriep zich op Girard die de wortel van de doorgaande gewelddadigheid zoekt in "het religieus vertrouwen op wraak, op strafrecht en op sacrificieel geweld, als geloof in maatregelen (..) genomen door samenlevingen om hun veiligheid te waarborgen." De gewelddadigheid begint om zo te zeggen 'tussen de oren'. Ook André Lascaris verwijst naar het aandeel van de geloofsleer als geweld-bevorderende factor. Hij noemt drie 'onderdrukkende' theologische constructies (A.Lascaris, 'Het soevereine slachtoffer. Een theologisch essay over geweld en onderdrukking', Ten Have, Baarn 1993, pag. 200 e.v.):

- (1) de theologie van Jezus' dood als zoenoffer -z.i. houdt de prediking van deze theologie het geweld in Noord-Ierland mede in stand en geeft het door (pag.201);
- (2) de uniciteit van Jezus -"Het traditionele geloof in de uniciteit van Jezus en van het christelijk belijden is gewelddadig" (pag.227) .
- (3) God als de hiërarchische heerser over de mens -"Er is een groeiend onbehagen te constateren over dit godsgeloof. God wordt daarin ervaren als gewelddadig, autoritair, mannelijk"(pag.233).En:"Een hiërarchie is altijd gewelddadig" (pag .243).

Al met al zijn er redenen te over om de traditionele geloofsvoorstellingen nader te onderzoeken op hun geweld-bevorderend karakter. Mogelijk denken wij als (post)moderne mensen zulke dogma's ontgroeid te zijn, maar ik meen dat ze ook dan ondergronds aanwezig zijn en werkzaam blijven zonder confrontatie, en dus gevaar kunnen. Vrijwel alle leerstukken zijn bij eerste formulering goed bedoeld, dat kan voorop staan. En ook dat die formulering lang en breed overwogen is. Dat is wel zeker. Maar ondanks de goede bedoeling en de gematigde formulering koester ik argwaan ten aanzien van de concrete lading van een aantal centrale dogma's. Ik acht ze gevaarlijk vanwege de gewelddadige consequenties die ze opleveren (Een Griekse term voor geweld-bevorderend zou zijn 'biaio-geen', maar dat krijg ik nooit ingeburgerd...). Ik zet ze op een rij:

1. De voorstelling van een exclusieve waarheid
2. De voorstelling van een soevereine God
3. De voorstelling van een noodzakelijke kruisdood
4. De voorstelling van de tot geweld gedoemde mens

Een exclusieve waarheid (1)

De christelijke geloofsleer werd - en wordt nog - verkondigd als goddelijke, absolute waarheid, via de gedachtegang: in deze boeken van Oud en Nieuw Testament spreekt de enige God zich uit, via één volk en één Zoon (de 'eniggeborene'), definitief en volledig. De vastlegging is onfeilbaar geïnspireerd en de boekenlijst afgesloten (een 'canon', maatstaf). Vervolgens werd deze waarheid over God en Jezus in handen gelegd van de christelijke kerk - een meervoud past hier niet, want dat zou de waarheid op losse schroeven zetten. Katholieken schrijven deze éne kerk met een hoofdletter K.: haar leergezag is onfeilbaar;

protestanten gaan de pluraliteit tegen door binding aan belijdenisgeschriften en actief synodaal beleid. Waar het hier om gaat: de christelijke geloofswaarheid is verstaan als exclusief, zowel ten aanzien van andere (vaak oudere) godsdiensten als ten aanzien van andere christelijke kerken dan de eigen kerk. Het ging om een 'alleenzaligmakende' godsdienst - eeuwenlang spraken missie en zending (zelfs 'jodenzending', een genitivus objectivus) vanzelf - en een 'alleenzaligmakende' kerk - Cyprianus (rond 250) formuleerde al 'Buiten de kerk geen heil', en daarmee werden alle kettters en schismatieken vogelvrij verklaard. 'Bekeringen' tussen katholiek en protestant, zelfs tussen hervormd en gereformeerd, waren nog in mijn studententijdkrantennieuws.

Deze exclusiviteitspretentie heeft de nodige gewelddaden gelegitimeerd. Het fysiek geweld van de kruistochten en van de inquisitie werd ermee gerechtvaardigd, maar ook het minder spectaculaire verbale en psychische geweld. De sekten hebben de verbale en psychische dwangmethoden -sociale en economische excommunicatie - van de kerken afgekeken. Mogelijk en hopelijk ondergaan de gelovigen van diverse soorten een heilzame invloed van het huidig postmodernisme. Deze cultuurbeweging haalt de pretentie van een exclusieve waarheid onderuit en relateert de eigen waarheden. Frits de Lange wijst in het slotartikel van de genoemde bundel 'Kruis en zwaard' op de heilzame kant van de secularisatie-, individualiserings- en pluraliseringstendenzen van onze cultuur: ze kunnen de kruistochtenmentaliteit onschadelijk maken (zie de recensie van deze bundel door Gert J. Peelen in de Volkskrant van 10 januari 1997).

Nog een aantekening over de waarheidspretentie in verband met René Girard. In zijn bijdrage 'Mythologie, geweld en christendom' aan de bundel 'Het labyrint van het verlangen' stelt Girard : "De gedachte dat het judeo-christianisme op een unieke wijze waar is, is geen etnocentrische dwaling, geen 'aanspraak op waarheid' naast veel andere gelijkwaardige 'aanspraken op waarheid'. Als we de enorme antropologische encyclopedie die de wetenschappers van de laatste twee eeuwen verzamelden overschouwen, kunnen we makkelijk vaststellen dat alleen joods-christelijke teksten de slachtoffers die overal elders schuldig leken rehabiliteren." Hij zegt dit in polemieek met Nietzsche, die volgens Girard niet inzag "dat oprecht individualisme slechts te vinden is in de rebellerende minderheden, die exclusief joods-christelijk zijn." ('René Girard, het labyrint van het verlangen', Paul Pelckmans en Guido Vanheeswijck (red.), Pelckmans, Kapellen en Kok Agora, Kampen 1996, pag. 23v). Ik aarzel Girard in deze stelling van exclusiviteit bij te vallen. Enerzijds hebben ook de grote Griekse tragedieschrijvers de geweldsketens doorbroken door de Dikè niet het laatste woord te geven (in Aischulos' 'Eumeniden' en Sophocles' 'Oidipous in Kolonos' en 'Antigone'); en anderzijds weegt de onschuld van de slachtoffers die de bijbelteksten benadrukken terecht zwaar. Als iets exclusief mag heten dan het recht op barmhartigheid (een eis .die niet alleen in de bijbel en ook niet altijd in de bijbel gesteld wordt).

Een soevereine God (2)

God als de soevereine heerser heeft oude papieren, ook in de bijbelse oud- en nieuwtestamentische teksten. De 'Almachtige' is een lievelingsnaam voor deze soevereine God geworden. Valerius zong hem toe:

O Heer, die daar des hemels tente spreidt
en wat op aard is hebt alleen bereid,
het schuimig, woedig meer kondt maken stille
en alles doet naar uwen lieven wille. (Liedboek der kerken, gezang 412)

Minder poëtisch, eerder filosofisch, wordt hij getekend door de Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 1:

Wij geloven allen met het hart en belijden met de mond, dat er een enig en eenvoudig geestelijk wezen is, dat wij God noemen: eeuwig, ondoorgrondelijk, onzienlijk, onveranderlijk, oneindig, almachtig, volkomen wijs, rechtvaardig, goed en een zeer overvloedige bron van al het goede.

En artikel 13 van dezelfde confessie:

Wij geloven, dat deze goede God, nadat Hij alle dingen geschapen had, ze niet aan zichzelf heeft overgelaten of aan het toeval of het lot heeft prijsgegeven, maar ze overeenkomstig zijn heilige wil zo bestuurt en regeert, dat in deze wereld niets geschiedt zonder zijn beschikking.

Deze christelijke God heeft alle eigenschappen die reeds Cicero de goden - toeschreef: de almachtige -met macht-over-alles - en de soevereine -die aan niemand verantwoording schuldig is. Hij volvoert zijn ondoorzichtig plan in de wereldgeschiedenis; zijn straffen en beloningen zijn even onberekenbaar als onontkoombaar. Hij beschikt over goed én kwaad. Hij treedt barmhartig op, maar ook gewelddadig. A. Lascaris noemt dit een gevaarlijk 'hiërarchisch' godsmodel (a.w., pag. 232v). Het veronderstelt een onmetelijke afstand tussen God (de goden) en de kleine nietige mens. De asymmetrie tussen die twee is volledig: hoe kleiner de mens, hoe groter God! Hiërarchie is volgens Lascaris altijd gewelddadig (a.w., pag. 243). De soevereine heerser-god staat -historisch en actueel model voor al die andere kleine soevereinen, als vorsten en regenten, patriarchale huisvaders en schoolmeesters. Door hogerhand voelen zij zich gelegitimeerd, ook in hun geweldsuitoefening. De soevereine God is beurtelings hun model en rivaal (om met Girard te spreken). Nog weer kleinere mensen worden zodoende aangetast door vrees, wantrouwen en relatieloosheid: via hun 'superieuren' ook slachtoffer van de hoogste Superieur.

We zullen vrijmoedig ons eigen godsbeeld moeten kiezen. Als ik aan de oudtestamentische teksten denk, niet de God van de bloedige offers, de bloedige besnijdenis en de vrijkoop van eerstgeborenen uit hun vernietiging, of de heilige oorlogen, maar één die barmhartigheid wil en geen offers, besnijdenis van het hart en niet van het lichaam, die het laat gebeuren

door zijn geest. En als ik aan nieuwtestamentische teksten denk, niet de God van Romeinen 13, en zeker niet die van I Petrus 2 en 3 - de God die onderwerping vraagt, en terugbetaling - maar één die liefde geeft en vraagt, asymmetrische vergeving en omkeer, verzoening als relatieherstel en de offers die je je voor gerechtigheid moet getroosten.

René Girard kiest ook voor een God die zich niet met de beulen identificeert, maar met de slachtoffers (verg. Pelckmans en Vanheeswijck, a.w., pag. 13-15). Mogelijk heeft Frits de Lange gelijk als hij bij Girard een bezorgdheid ontwaart voor een God die zich echt met deze wereld bemoeit. Hij stelt dat Girard als een 'christelijke Heidegger' de transcendentie van God wil handhaven, zodat hij hem tekent als een 'uit deze wereld uitgedrevene' en tegelijk als een Subject dat zelf uit deze geschiedenis wijkt (F. de Lange, 'Denken met geweld; René Girard als modern Frans filosoof', in: Wouter van Beek (red.) 'Mimese en geweld. Beschouwingen over het werk van René Girard', Kok Agora, Kampen 1988, pag. 55-92, vooral pag. 84).

Zelf blijf ik liever binnen deze wereld/geschiedenis en wil God zien als bondgenoot en vriend, op grond van bijbelse en andere heilservaringen. Niet een interveniërend God, met overmacht, maar spiritueel interveniërend; als Geest, als transcendent subject dat werkt in en via menselijke subjecten, een Geest die het geweld doet verwaaien. Ik zou in elk geval anders over God willen spreken, en als dat niet kan mijn mond over hem houden. Hij, zij, het? Een geest van liefde, en niet de Almachtige; een betrouwbaar metgezel van mensen, en niet de onberekenbare Soeverein. (Ik vind dan ook de boektitel van Lascaris - Het 'soevereine' slachtoffer-terminologisch misleidend: het bijvoeglijk naamwoord heeft als gangbare betekenis 'van geen hoger gezag afhankelijk', en niet 'van geen dader of van geen gestolde onderdrukkende structuur afhankelijk' (zoals Lascaris het woord uitlegt, a.w., pag. 264).

Een noodzakelijke kruisdood (3)

Het is duidelijk dat Girards anti-sacrificiële lezing van de evangeliën haaks staat op de traditionele sacrificiële uitleg. Aan het kruis sterft Jezus de dood van een zoenoffer, een zondebok. Hij is het "Agnus Dei qui tollis peccata mundi", een centrale zin in het eucharistisch ritueel, dé interpretatie van deze dood, met een beroep op de profetentekst Jesaja 53 en de evangelietekst Johannes 1,29 -

Jezus als het offerlam dat de zonden opneemt én wegneemt (het Griekse 'airoo' en het Latijnse 'tollo' hebben beide nuances). De theologische constructie fixeert het brute geweld van de moord op de profeet Jezus tot een noodzakelijke en heilzame gebeurtenis: de zondebok die de wereldschuld draagt en heilmiddel ('pharmakon') wordt, vrede sticht met God - op grond van dit zoenoffer kan God vergeven - en vrede onder de mensen - de verering van dit lam brengt mensen tot elkaar. De

gewelddaad heeft een heilzaam effect op God en op de gemeenschap, een verrassende sanctionering van het zondebokmechanisme!

Deze constructie van een noodzakelijke kruisdood heeft de West-Europese theologiegeschiedenis gestempeld: Anselmus van Canterbury in de elfde eeuw (de satisfactieer); Calvijn in de zestiende eeuw (de plaatsvervangingsleer); de Contra-Reformatie evenzo in de zestiende eeuw (het misoffer); Karl Barth, midden twintigste eeuw (Christus de Verworpenen én de Verkorenen); Jürgen Moltmann, 1972 (God die zichzelf geweld aandoet, boektitel 'De gekruisigde God').

Als Lascaris deze ontwikkeling analyseert, vraagt hij zich af of langs deze weg van Jezus-als-offer niet de gewelddadigheid van God de theologie binnenkomt. Barth spreekt z. i. "tamelijk gewelddadig" over de dood van God en de dood van de 'oude mens' op Golgotha (a.w. pag.213v).

Het is tekenend hoe al in de oude (Oosterse) kerk het kruis verheerlijkt werd. Als Gustav Aulén de verzoeningstypen onderscheidt, reserveert hij de verzoening als overwinning op de doodsmachten voor de Oosterse zienswijze: het kruis was voor hen het overwinningsteken bij uitstek. Zo zag keizer Constantijn zijn overwinning 'in het teken van het kruis'. Het kruis stond in het vaandel van de middeleeuwse kruistochten. Feitelijk is nog steeds het kruis het logo van de christelijke godsdienst, ook als de Westerse vroomheid en theologie het kruis als noodzakelijk zoenoffer voor de zonde gaat zien. Het specifieke element van het jodendom wordt de lichtende Davidsster, en dat van de oprukkende Islam de vruchtbare halve maan, maar het christendom houdt het bij een folterwerktuig dat achteraf het schitterendste aureool krijgt: de levensboom, het universele kompas, e.d. Vanaf de vroege middeleeuwen wordt het bloedig offer van Golgotha dagelijks in het onbloedig misoffer gerepresenteerd en als verlossingsteken vereerd, zeg maar: verbloemd, verguld (het feest van de kruisverering). Ik denk aan de hymnen van Venantius Fortunatus, gezongen bij de wijdingen van Westerse bisschopskerken tijdens het overbrengen van de kruishout-relieken, rond 600 (bijv. 'Vexilla regis prodeunt', "Des konings vaandels gaan vooraan, / ' t geheim des kruises grijpt ons aan" , Lied boek voor de kerken, lied 185).

Ik zou het 'spelen' met het kruis, de marteling, het bloed van doornenkroon en kelk - denk aan de passiespelen, maar ook aan de esthetisch sublieme Passies van Bach, e.a.- gevaarlijk willen noemen. Als God als regisseur van de Goede Vrijdag behagen had in dit offer en de gelovigen op hun beurt behagen hadden in sadomasochistische rituelen rond de Goede Vrijdag-erediensten - de dorpszondebok speelde Jezus, en later waarschijnlijk Judas, en liefst een echte of zo uitgedoste jood -dan is het maar één stap naar de verschrikkelijke pogroms rond die 'feestdag'. Geweld-bevorderende feesten. En ook geweld-legitimerend: het doden van godsmoordenaars en -lasteraars, van satansliefjes en -kinderen. Een vrijbrief voor doden zonder vorm van proces van burens en rivalen, of ook voor zelfdoding, omdat je in eigen oog een ondragelijke doem meedraagt en je God daarmee meent te behagen... De wreedheid van het christelijk geweld zou wel eens met een naïeve

verheerlijking van het kruis - als verhaal, insigne, beeld, spel, gebaar - te maken kunnen hebben!

En vergeet niet dat de Westerse verzoeningsleer God op Golgotha vooral rechter laat zijn. Hier wordt de plaatsvervanger van zondige mensen veroordeeld en terechtgesteld. In deze 'koning der joden' zouden alle joden uitgestoten zijn; in deze 'mensenzoon' alle kinderen der mensen. Als de rechtsregel Non bis idem van toepassing zou zijn geweest, was het waarachtig een feestdag geweest (het zondebokmechanisme 'één voor allen'; nu alle joden, ja alle mensen vrijuit!). Maar zo heeft het niet gewerkt. Het geweld is niet met één slag gestopt en daarmee voorbij. Integendeel, de viering van de kruisdood heeft het menselijk geweld gesanctioneerd en het kerkelijk geweld het groene licht gegeven. Je kunt ook denken aan de legitimatie van de doodstraf, gehoorzame uitvoering van de kennelijk door God gewilde vergelding. En aan zoveel andere 'offers' die bij wijze van associatie met het kruisoffer ook aanvaardbaar lijken: verkeersslachtoffers, dodelijke ongelukken in de bouw, loonoffers in de sociale politiek.

R. Girard kan ons helpen met zijn anti-sacrificiële lezing van Jezus' dood om de draagwijdte van dit verhaal en symbool weer te beseffen. Mogelijk kunnen kinderen dan met minder gevaar christelijke scholen bezoeken,

de crucifixen aan de muren zien hangen ofwel het spannende passieverhaal horen vertellen ...Vorig jaar overwogen de Nederlandse bewindslieden Sorgdrager en Nuis om een Amerikaanse vinding in te voeren: een geweldchip voor de huiselijke TV, die ter bescherming van 'onze kinderen' te hevige geweldsscènes signaleert en blokkeert. Het kruisigingsverhaal zou deze geweldchip niet passeren, vrees ik. Van mij mogen kinderen ook wel met geweld geconfronteerd worden, maar alleen wanneer dit geweld van een negatief voorteken voorzien wordt. In het onderwijs kunnen vertelsfeer, verhaalstrekking en gerichte emotionaliteit wellicht veranderen; ik vrees dat de esthetisering van het kruis in Europese musea en kerkelijke schatkamers niet meer te beïnvloeden valt.

De tot geweld gedoemde mens (4)

Het mensbeeld dat de christelijke geloofsleer onze cultuur aanleverde is uiterst negatief, of het nu het man- of vrouwbeeld geldt. De beide grote confessies van West Europa, de katholieke en de protestantse, kennen geen liturgische viering zonder belijdenis van schuld. De katholieken belijden hun schuld als 'onze schuld, onze schuld, onze zeer grote schuld' en herhalen bij elke eucharistie: 'Heer, ik ben niet waardig dat Gij onder mijn dak binnenkomt'. En de protestanten belijden wekelijks hun zondigen 'in gedachten, woorden en werken'. Zij zijn volgens een protestants leerboek (de Heidelbergse Catechismus) 'van nature onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad'.

Toen vanaf de vierde eeuw de kinderdoop (preciezer: zuigelingendoop) in de christelijke kerk de gewoonte werd, gold als motief: kinderen worden reeds in zonde ontvangen en geboren, zodat zij van meet af aan al veroordelenswaardig (doemwaardig) zijn en voor hun eeuwig heil gedoopt moeten worden. De kerkvader Augustinus (rond 400) formuleerde de dogmatische constructie van een 'oerzonde', dan wel 'erfzonde'. Alle nieuwgeboren kinderen hebben deel aan de oerzonde van voorvader Adam en erven deze erfzonde als een eigen schuld waarvoor ook zij onvermijdelijk gestraft en veroordeeld worden - natuurlijk, tenzij de goddelijke genade tussenbeide komt.

Ik weet dat tegenwoordig allerlei geluiden klinken om de historische context van deze erfzonde te vervagen en het begrip op te rekken tot een soort weersgesteldheid. We worden immers geboren in een klimaat dat gewelddadigheid ademt. A. Lascaris handhaaft bijv. de term erfzonde, maar zet die tussen aanhalingstekens: "De 'erfzonde' is dan ook een typisch christelijk begrip. Dit woord 'erfzonde' heeft rampen veroorzaakt, het heeft mensen het gevoel gegeven schuldig te zijn aan de dood van Jezus, maar het beschrijft wel de werkelijkheid: wij worden geboren in een wereld waarin het geweld reeds aanwezig is, en waarin ieder mens wonden oploopt". Deze zogenaamde erfzonde wordt door Lascaris overigens anders gebruikt dan in haar historische functie: namelijk als argument voor verminderde toerekeningsvatbaarheid. "Mensen zijn niet 'volledig verantwoordelijk' voor wat ze doen; zelf zijn ze slachtoffer van de gewelddadige wereld waarin zij geboren worden" (a.w., pag.197).

Het besef dat je tot geweld gedoemd bent heeft al heel wat mensen verlamd in hun pogingen dit 'voorteken' te veranderen. En hen gewelddadig gemaakt met betrekking tot anderen, en zichzelf. Niet ieder lijkt deze negatieve kijk op de erfzonde-constructie te delen. Op een studiedag over de 'renaissance van het kwaad' in recente films - 21 oktober 1996- stelde Tjeu van den Berk het tegendeel. Hij was van mening dat het niet-geloven in erfzonde gevaar kan, en juist destructieve gevolgen heeft, en hij pleit er dan ook voor het kwaad te accepteren als een integraal deel van onszelf. Hij beriep zich

voor zijn stellingname op L.Kolakowski die meent dat het integreren van het kwaad als ontologisch gegeven een dam opwerpt tegen fanatisme en intolerantie, dus juist tegen geweld! Mogelijk speelt ook R.Girard dit geloof in 'aangeboren' geweld in de kaart met zijn hypothese dat het geweld aan de oorsprong van onze cultuur ligt en het zondebokmechanisme onvermijdelijk in werking stelt.

Hoe dit ook zij, het thema van de tragische schuld (de 'schuldeloze schuld') en van de 'gedoemde mens' past in de Griekse tragedies en in de laat-Griekse filosofie; en is vervolgens niet meer weg

te denken uit de daarin gewortelde Europese cultuur, inclusief de christelijke theologie met haar erfzonde. Ik wil liever aansluiten bij de rabbijnse antropologie met de dubbele 'jetser', de neiging ten goede én ten kwade. Ik pleit ervoor de zonde, inclusief de gewelddadigheid, weg te halen uit de ontologie, uit een antropologische zijnsleer. Wij zijn niet goed dan wel fout, wij handelen goed of fout; het is een keuze tussen aanwezige neigingen en in zover geen kwestie van doem (denk ook aan Hannah Arendt die stelt dat een slecht mens nooit spijt van zijn handelwijze kan hebben - terwijl schaamte over verricht kwaad een feit is! - of aan de interessante studie van Frans de Waal 'Good natured. The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals', Cambridge, Mass., 1996).

Als ik pleit voor het rechtzetten van ons mensbeeld, is dit dan ook niet een voorstel om mensen te 'veranderen'. Ik wil de menselijke aard niet corrigeren, maar oproepen tot het handelen volgens onze mogelijkheden. Geloof in geweld, ook in de gedoemdheid tot geweld, is een kortsluiting die abnormaal kan heten - hoe feitelijk dat geloof ook is. Theologisch gesproken verwijs ik dan naar het feit dat mensen 'naar het beeld van God' gemaakt zijn - waardoor zij voortdurend voor keuzen staan - en naar de nieuwe mogelijkheden die onder meer Jezus ons heeft aangereikt. 'Nieuw' niet in de zin van 'niet eerder aanwezig', maar als 'veelal niet ten volle aangewend'. Ook het christelijke doemdenken moet overwonnen worden ter wille van geweldloosheid en vrede.

Conclusies

Met het noemen en uitwerken van deze vier, m.i. gevaarlijke, christelijke geloofsvoorstellingen ben ik waarschijnlijk nog onvolledig. Maar ik meen wel dat de besproken dogma's representatief zijn voor de inhoud van de christelijke geloofsleer; en ook voor de taal die gebruikt wordt en de beeldvorming die wordt opgeroepen. Ook al delen wij persoonlijk deze voorstellingen niet en ook al menen we dat zij in onze postmoderne cultuur achterhaald zijn, de suggesties die er van uitgaan zijn nog springlevend: exclusieve pretenties; taaie godsbeelden - zie wat het thema 'God' van de boekenweek '97 opriep - ; het alomtegenwoordig kruisteken; en de uitingen van de menselijke onwaardigheid (verdoemdheid). Je komt ze tegen in elke wat dieper gravende roman, toneelstuk of film. De uitzendingen van de EO en andere omroepen met een christelijk stempel houden deze voorstellingen levend; en anders wel de bestrijders van christelijke visies, die niets liever willen dan gesprekspartners die zich volledig achter de (wrede) dogmatische erfenis plaatsen.

Voor mij is het duidelijk dat de negatieve - want geweld-bevorderende - rol van de centrale christelijke geloofsvoorstellingen enkel tegen te gaan is door een radicale 'herziening' van het dogmatisch materiaal waaraan deze voorstellingen hun voortbestaan en kracht

ontleenden, en nog ontlenen. Voor deze moeizame zuiveringsoperatie is moed en fantasie vereist. Ze betekent een zorgvuldige afweging van de teksten die voor liturgie, liedrepertoire en leermateriaal gebruikt worden. Gelovigen en kerkelijke organisaties - ook programmamakers en omroeporganisaties - kunnen niet ongestraft formules, trefwoorden en voorstellingen blijven hanteren waar zijzelf niet achter staan. Een en ander betekent ook een voortdurende alertheid en bereidheid tot schijnbaar intolerant protest als de media komen met goedkope godsdienstige uitzendingen, met versimpelde oplossingen voor homoseksualiteit, abortus en euthanasie, kortom: met onverantwoord geweld-bevorderende teksten. Versta mij goed: ik wil geen nieuwe vast-geformuleerde en kerkelijk geijkte dogma's - in de vorm van geloofsbelijdenissen en catechismussen - maar een creatieve keuze uit de nog bruikbare geloofstraditie, met oog voor inbreng van buiten de christelijke of kerkelijke muren en met inschakeling van allerhande kunst om onze fantasie weer op peil te brengen. En vooral van poëzie, omdat religieuze voorstellingen stikken in beschrijvende taal en slechts tieren in poëtische, metaforische taal.

Dr Herman Wiersinga hield bovenstaande voordracht in de bijeenkomst van de Studiekring Girard van het Blaise Pascal Instituut aan de Vrije Universiteit op 7 februari 1997.